

“MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ” VE “ALTAN TOPÇİ”NİN TÜRK DİLİ VE KÜLTÜR TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

TUNCER GÜLENSOY

1219–1220 yıllarında Uygur harfleriyle taş üzerine yazılan ve Baykal Gölü civarında bulunmuş olan beş satırlık Moğolca yazıt, Moğol dilinin en eski yazılı vesikası olarak kabul edilmektedir. Taşın aslı hâlen Leningrad Asya Müzesi’nde olup, I. J. Schmidt, D. Banzarov ve I. Klyukin tarafından tercüme edilmiştir.

Bu yazıttan sonra, en önemli diğer bir vesika, Almanca, Rusça, İngilizce, Fransızca, Japonca ve Türkçe¹ gibi dillere çevrilen “Moğolların Gizli Tarihi” (Manghol-un Niguça Tobça’an) adlı eserdir. XIII. yüzyıl Moğol tarihini ve Moğollar hakkında efsanevî şecereden başlayarak Ögedei zamanına kadarki en eski bilgileri içine alan bu büyük eserden başka, altayistlerin yakından tanıdığı diğer bir eser de “Altan Topçı”dır. 1604 yılında, diğer bir görüşe göre de daha eski bir devrede yazıldığı zannedilen “Altan Topçı”, % 83 oranında “Moğolların Gizli Tarihi” ile aynıdır. Bu eser de bazı dillere tercüme edilmiş; Türkçeye tercümesi ise tarafımızdan yapılmıştır.²

Bu iki büyük eserin sahibi olan Moğollar, bilindiği gibi, Orta Asya’da Türklerle en yakın ilişkisi olan, ırkî olmamakla birlikte, Altay dil ailesi içinde akrabalığı pek çok dilci tarafından kabul edilen bir kavimdir.

Bilindiği gibi Moğollar, ortaçağda Orta Asya’nın doğusunda, Çin Seddi ile Baykal Gölü arasında yaşıyorlardı. Moğol yurdunun doğusunda da Türk kavminin yurdu uzanıyordu. Bugün iç ve dış Moğolistan adları altında siyasî

¹ Manghol-un Niuça Tobça’an (Yüan Ch’ao Pi-Şhi). MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ. (Yazılışı : 1240), I. Tercüme. Prof. E. Haenisch’in Almanca ve S. Kozin’in Rusça tercümesini Moğolca aslı ile karşılaştırıp dilimize çeviren : Dr. Ahmet Temir. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948, LII+300 S. Metin dışında 2 harita ve 1 fotokopi vardır.

² “ALTAN TOPÇİ”. (Türkçeye tercüme eden : Dr. Tuncer Gülensoy), TTK-BELLETEN, Cilt : XXXVIII, Sayı : 152 (Ankara, Ekim 1974), s. 597-634. /I. Giriş; II. Moğol yazısıyla metin (ilk 8 sayfa); III. Transkripsiyon (ilk 5 paragraf); IV. Tercüme (1-21. paragraflar : Başlangıcından Çinggis’in tahta çıkışına kadar) ve notlar./

“ALTAN TOPÇİ –II–”. (Tercüme : Doç. Dr. Tuncer Gülensoy). TTK-BELLETEN, Cilt : L, Sayı : 196 : (Ankara, Nisan 1986), s. 9-71. /22-96. paragraflar./

“ALTAN TOPÇİ –III–”. (Tercüme : Doç. Dr. Tuncer Gülensoy) TTK-BELLETEN, Cilt LI, Sayı : 199 (Nisan 1987), s. 10-66. /97-126. paragraflar ve indeks./

bölünmeye uğramış olan Moğol halkı, Türklerle iç içe yaşamışlar, zengin bozkır kültürünü birlikte paylaşmışlardır. Moğolların dil, tarih, edebiyat ve folkloruna derinlemesine bakılacak olursa, Türklerinkiyle bir paralellik halinde bulunduğu görülür.

Büyük Moğol kağanı Çinggis'in kurduğu cihan imparatorluğu, zamanla "Türk-Moğol İmparatorluğu" adı ile anıldı. Çinggis'den sonra gelen oğulları ve torunlarının İran, Irak, Deşt-i Kıpçak, Kırım ve Hindistan'da kurdukları İlhanlılar, Irak Moğolları devleti, Altun Ordu Hanlığı, Kırım Hanlığı, Timur İmparatorluğu vesikalarında Türk dili ve tarihi için zengin malzemeler bulunur.

Esasen, Çinggis ile takipçilerinin ordularındaki temel unsuru Türkler teşkil ediyorlardı. En önemli mevkiilerde görülen Türk emirler, Anadolu, Azerbaycan, Irak, İran ve Deşt-i Kıpçak'ın zaptedilmesinde büyük rol oynadılar. Türk unsurunun hakim olduğu Moğol ordusu, istilâ ettikleri yerlerdeki Türk boylarının tesiri ile zamanla türkleştiler. Moğol dili ve onomastiği üzerinde yapılan araştırmalarda bu tesir açıkça görülür.

Moğollar Çinggis Han öncesinde de Türklerle komşu idiler ve Orta Asya'nın bozkır kültürü her iki kavme de hakimdi. O çağlarda da Türkler ve Moğollar karşılıklı olarak kelime alışverişi yapmışlar, fakat bu alışverişte Türk dili Moğol diline göre daha aktif rol oynamıştır. Bunun neticesinde pek çok Türkçe kelime Moğolcaya doğrudan doğruya girmiştir.³ Bunun yanında Moğolcanın Türkçeye tesiri de az olmamıştır.⁴ Kâşgarlı Mahmud'un büyük eseri *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçtiği için Türkçenin söz hazinesi içerisinde görülen (*tewsi* "tebsi", *kög* "şiiirin vezni, şarkının ölçüsü", *kalkan* < Kalka kavim adından, *komı* "(bir şeye karşı) özlemek" (< gom), *laçın* "şahin" < naçın/laçın . . . .) gibi pek çok kelimenin Moğol asıllı olduğu bellidir.⁵ Bu gibi kelimelerin yanında Türkçe-Moğolca pek çok müşterek kelime vardır ki bu kelimelerin önce hangi dilde bulunduğunu tesbit etmek çok zordur.

Bu kısa girişten sonra "Moğolların Gizli Tarihi" ile "Altan Topçı"deki müşterek kültür hazinesine temas etmek istiyorum :

"Moğolların Gizli Tarihi" (MGT), içindeki kayıta da görüleceği üzere (§ 282), "Sıçan yılının (1240) yedinci ayında, Keluren nehrinin Kode'e ada-

³ Tuncer Gülensoy, "Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme", *TÜRKOLOJİ* Dergisi, Cilt : V/1 (Ankara 1973), s. 93-105.

⁴ Tuncer Gülensoy, "Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar", *TÜRKOLOJİ* Dergisi, Cilt : VI/1 (Ankara 1974), s. 235-259.

⁵ Tuncer Gülensoy, "Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca Kelimeler Üzerine", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Cilt : XXII/1-2 (Ankara 1984), s. 90-103.

sında Dola'an-boldak ve Şilginçek mevkileri arasında saray kurulmuşken yazılıp tamamlandı.”

Eser, Moğolların tarihî hadiselerini aksettiren geniş bir ayna, folklor ve etnografya malzemesini içinde barındıran bir hazine dairesi niteliğindedir. “Gizli” sıfatını taşıması, hükümdar ailesinin dışına çıkarılmasındaki *tabu*-luktan ileri gelmektedir.

Biz, şimdi bu gizli hazinenin kapısına bilim anahtarını sokarak, her biri baha biçilmez inci veya elmas niteliğinde olan zengin malzemeleri, “Altan Topçı” ile mukayeseli olarak, gözler önüne sermeye çalışalım :

Moğol efsanesine göre, “Çinggis Kagan’ın ceddi, ulu Tanrının takdiriyle yaratılmış bir *Bozkurt* (Moğolca : Börte-Çino’a), onun eşi bir *dışı geyik* (Go’a-Maral) idi. Onlar denizi (Baykal gölünü) geçerek geldiler.

Çiggis-Kagan’ın ana tarafından atası olan Alan-go’a (Alan-Kowa) çadırında yatarken, pencereden (veya : damdaki delikten) parlak bir ışık girmiş, bu ışık karnını okşayarak vücuduna geçmiş ve Alan-go’a’yı gebe bırakmış. MGT’nde (§ 20-21) sarışın bir adamın ışık vasıtasıyla içeri girdiği kaydı vardır. Bu ışık çıkarken de güneş veya ayın ışıkları üzerinden sarı bir köpek gibi sürünerek çıkar.

“Altan Topçı”de ise bu hadise şöyle anlatılır :

“Gece karanlığında *sarı* ışıklı bir erkek çocuk meydana geldi. (Bu erkek çocuk) parlak bir ışık hâlinde benim çadırıma girdi. O (çocuk) benim karnımı elleriyle oğaladığı zaman sarı “*Kalcin*” *köpeği* (Moğolca : sıra Kalcin nokai) oldu ve dışarı çıktı, dili ve dudaklarıyla yahnıyordu...”

Burada adı geçen *sarı köpek* “Han-nâme” adlı esere göre *arслан* ve *kurt*-tur.

Bu motif, Özbek bölgesindeki efsanede de *Arслан* ve *Kurt*; Proto-Moğollarda ise *Nokai* (= bir cins tüylü köpek)’tir. Moğolların *köpek* ve “*köpek ata*”lara verdiği önem, kaynaklardan ve şahıs adlarından tesbit edilmektedir. Türklerde görülen “*köpek kültü*” konusu Ahmet Caferoğlu tarafından incelenmiştir.⁶

Gökten ışık inmesi, daha çok Uygurların Böğü-Kagan zamanında, M. S. 763 yılında kabul ettikleri Mani dini ile ilgili bir motif olarak ileri sürülmektedir. Şamanizm’de de “gökten ışık inme” olayları varsa da Mani dininde olduğu gibi bu konuyla ilgili büyük bir edebiyatları yoktur.

Metinde de görüldüğü üzere, Alango’a’nın gebe kalmasında birinci derecede rol oynayan şey, ay ışıkları ve ışıklarla inen sembolik bir hayvanın içine girmiş olan Tanrı veya elçisidir. Metinde geçen “güneş” veya “ay”

⁶ Ahmet Caferoğlu, “Türk Onomastiğinde Köpek Kültü”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN*, 1961 (Ankara), s. 1-11.

kelimeleri, hâdisenin geçtiği zamanın belirtilmemesi, yâni Alango'a'nın çadırında yatarken gece veya gündüzden bahsedilmemesi, her iki gök cismine aynı derecede önem vermekten ileri gelmektedir.

MGT'nde görülen doğumla ilgili diğer bir efsane de şöyledir (§ 59) : “Yesugai-bagatur Tatarlardan Temucin-uge (Altan Topçı : Temucin)'yi, Kori-buka'yı ve başkalarını esir olarak getirirken, Ko'elün-ucın hâmile idi. Onan nehri yakınındaki Deli'un-boldak'ta ikamet ederken, tam orada Çinggis-Kagan dünyaya geldi. O doğarken sağ elinde saka kemiği büyüklüğünde pıhtılaşmış kan tutuyordu.”

Bu efsanedeki “kan” motifiyle Çinggis'in asaleti ve ileride kahraman bir lider olacağı belirlenmek istenmiş olabilir.

Doğundan sonra ad verme geleneği ise Türklerle Moğollarda hemen hemen aynıdır. Doğan çocuk erkek ise, önce bir ad verilir; çocuk büyüyüp kahramanlık gösterdikten sonra ikinci bir adın sahibi olurdu. Yukarıda naklettiğimiz Çinggis'in doğumu sırasında Tatarlardan Temücin esir olarak getirildiği için, bu olayı yaşatmak ve obaya gelen kişinin doğan çocuğa adını vermek geleneğinden dolayı *Temücin* adı verildi. Türklerde ad verme geleneği ile ilgili çalışmalarıyla yakından tanıdığımız Macar bilgini L. Rásonyi'nin verdiği örneklerde bu geleneği görmekteyiz.

Moğollarda da bir erkek çocuk doğar, büyür ve evlenme çağına gelince kız istenirdi. Bozkır geleneğine göre önce *nişan meclisi* toplanır ve sonunda *nişan yemeği* yenirdi. Kız babaları oldukça nazlanırlar, pek çok ricadan sonra kızlarını verirlerdi. MGT ve AT'de bu olay şöyle anlatılmaktadır (§ 66) : “Yesugei-bagatur oğlu Temücin'e Dei-seçen'in kızı Börte'yi ister. Dei-seçen şöyle der : Çok ricadan sonra verirsem, onun kıymeti yüksek olur; az ricadan sonra verirsem, onun kıymeti aşağı olur. Kızın takdiri doğduğu evde ihtiyarlamamaktır. Ben sana kızımı veriyorum. Giderken oğlunu bana *damat* (Moğ. güregen) olarak bırak.”

Yukarıda da görüldüğü gibi, söz kesildikten sonra oğlanın kız evinde misafir kalması geleneği dikkat çekicidir ve Türklerdeki evlenme geleneği ile mukayese edilerek bir sonuca varılması gerekir.

Moğollarda erkek birinci evlilikten sonra daha çok pek kadın alabiliyordu. Nitekim bazı Moğol han ve beylerinin çok karılı olduğu, Batu Han'ın da 26 karısının bulunduğu tarihî kaynaklarda zikredilmektedir. Fakat, bu kadınların çok olması hiyerarşiyi bozmuyordu. Bunlardan birisi Ulu Hatun yâni *baş kadın* sayılıyor ve devlet idaresinde hakana yardımcı oluyor ve hakan adına “yarlık” (ferman) dahi verebiliyordu. “Eski Moğol içtimaî hayatında kadın ve onun devlet idaresindeki rolü” adı ile 1973'te Ankara'da toplanan XVI. PIAC'a sunulan tebliğimizde bu konu etraflıca incelenmiştir.

Türklerde özellikle hânedan mensubunun kanını dökmek yasaktı. Onun için öldürülmesine karar verilen hakan ve prensler boğularak öldürülürdü.

MGT ve AT'de de bu Türk ananesinin yaşadığı görülmektedir : “Otçigin ile Teb-Tengeri güreşirlerken, Otçigin ve adamları Teb-Tengeri'nin belini kırarak öldürürler...”

Moğollar sihire çok önem verirlerdi. Büyü ile yağmur yağdırma hâdisesi MGT'nde şöyle anlatılır (§ 143) : “.....Buyiruh-han ile Kuduka *sihirbazlıkla* yağmur kudretine maliktirler. Onların yağmur için büyü yapmasıyla hakikaten yağmur yağmaya başladı, fakat fırtına yağmuru kendi aleyhlerine çevirdi.”

Bu motifin Anadolu'da ve öteki Türk boylarında görülen yağmur yağdırmak için yağmur duasına çıkmak geleneği ile aynı paralelde incelemesi gerektiği görüşümdedir.

Türk şamanizminde görülen *Ötüken* motifi MGT'nde de yer almaktadır. Çinggis-kagan, Togrul-han ile Camuka'ya teşekkür ederek şunları söyler :

*tenggiri kacar-a gücü nemekdecü
erketü tenggiri-de nereyitcü
eke etügen-e gürgecü*

Yâni : “Gök ve yerin yardımıyla kuvvetim arttı; güçlü Tanrıdan nam aldım. Anamız Etügen'in yardımıyla buraya geldik.”

Bilindiği gibi *etügen/itügen* ve *ötügen/ötügen*, şamanların *yer ilâhına* verdikleri ad olup *eke etügen* veya *etügen eke* ile yeryüzü anlatılmaktadır.

Türk mitolojisinde yer alan motiflerden birisi de *güneşe karşı selâm* vermektir :

“Er-sogotah, 19 yaşına gelince, kalbi başka türlü atmaya ve kanı da için için kaynamaya başladı. .... Baktı etrafına, kendine yandı. Dünya âleminde herkes çift çift geziyordu. Bu olmaz, ben de kendi eşimi bulayım diyerek yola koyulmuş. Gikmiş evinde uyumuş, sabah kalkınca ilk işi Hakan-Ağaç'ın önüne gitmek olmuş. Ağacın önüne gitmeden önce de *güneşe dönüp üç defa selâm* vermiş. ....”⁷

MGT'nde bu motif şöyle işlenir (§ 102) : “.... Temucin bu sözlerle kemerini boynuna ve şapkasına koluna asarak *güneşe döndü* ve eliyle göğsüne vurarak *güneşe karşı dokuz defa çöküp tövbe ve istiğfar etti.*”

Güneş, Anadolu'nun özellikle doğu bölgesinde kutsal sayılır. Pek çok kapı ve bal peteğinin üzerinde görülen güneş motifi bolluk ve bereketin sembolü olarak adlandırılmaktadır. Tunceli yöresindeki dağlık köylerde, eski Türk şamanizm geleneğini yaşatan yaşlı kişilerin halâ güneşe karşı dönerek dua ettiklerini anlatırlar.

⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971, s. 105.

Buradan, eski Türk ve Moğol dininde *Gök* ve *Güneş*'in birinci derecede öneme sahip olduğu sonucu çıkmaktadır.

* * *

MGT ve AT'de Türklerdeki gibi kutsal sayılar görülür. Bu kutsal sayılar, olayların anlatılması sırasında da önemli rol oynarlar. Moğol mitolojisinin kutsal sayıları 6 ve 60'tır. Fakat MGT ve AT'de 3, 7 ve 9 sayılarının oldukça önemli rolleri görülür. Hadiselerin anlatılması sırasında kullanılan :

3 gün, 3 gece; 3 defa; 3 günlük yol; 7 tepe; Yedi-Tubluk (şahıs adı); 9 gün; 9 defa; 9 kabahat; 9 parçalı tuğ ifadeleri Türk folkloru açısından da önemlidir. Bu sayılarla ilgili olarak bir makalemiz yayımlanmış ve I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi'ne (İstanbul 1975) tarafımızdan bir tebliğ sunulmuştur.

Dede Korkut Kitabı'nın *Tepegöz*'ü MGT ve AT'de *Duva-Sokor* adıyla karşımıza çıkar. Torokolçi'nin oğlu olan Duva-sokor'un alını ortasında ancak bir tek gözü vardır ve 3 günlük yolu görebilmektedir.

Görüldüğü gibi MGT ve AT adlı iki önemli Moğol kaynağı yalnız Mongolistik açıdan değil, Türkoloji açısından da değerlidir. Her iki bilim dalı mensubu uzmanların ve Altayistlerin dil, folklor, etnografya ve kültür tarihi çalışmalarında bu eserlere müracaat etmeleri, Altay kavimlerinin birbirleri olan tarihî ve kültürel temaslarının tesbiti bakımından önemlidir.